

О. М. ВОЛОЩЕНКО-ВІСЛОБОКОВА

Ольга Миколаївна Волощенко-Віслобокова, кандидат юридичних наук, доцент Київського університету права НАН України

ЦЕРКОВНЕ ЗАКОНОДАВСТВО: ПРИРОДА ТА ОСОБЛИВОСТІ

Демократичні зміни в сучасній Україні та подальша стратегія розбудови правової держави й громадянського суспільства на новітньому етапі розвитку нашої країни диктують розширення меж праворозуміння та переосмислення ролі релігійного права як самостійної системи права. Вивчення передусім християнського канонічного-церковного права допомагає формуванню комплексного погляду у сучасного юриста на релігійний компонент права, його загальнолюдський вимір і гуманітарне значення, дає можливість переосмислити окремі елементи та причинно-наслідкові зв'язки в праві сьогодення.

Церковне законодавство досить детально висвітлено авторами підручників з канонічного та церковного права І. Бердниковим, М. Суворовим, О. Павловим, М. Горчаковим, В. Ципіним та дослідниками В. Бенешевичем, С. Місевичем¹ та ін. Але в межах запропонованої статті спробуємо висвітлити предметно саме фундаментальні принципи, правові норми та специфічну природу внутрішнього церковного законодавства християнської церкви.

Основні принципи релігійного права визначає релігійна догматика. Так, одним із основних принципів церковного права є положення про Бога як верховного законодавця. Наявність об'єкта релігійного поклоніння, волевиявлення якого лежить в основі віровчення та, відповідно, права, є спільною рисою дуже багатьох релігій світу². Воля Бога вважається найвищим, нічим не обмеженим джерелом права, а сам Бог – наділеним необмеженим суверенітетом. Саме тому більшість каноністів сходяться на думці, що воля Божа є першоджерелом усього права християнської церкви, яка формулює ключові нормативні приписи, визначає основи церковного устрою та засади релігійної діяльності. Пряме волевиявлення Бога, виражене у Біблії, яке хоч і викладене у письмовій формі людьми, проте, як вважається, зроблено це ними під особливим натхненням та з безпосередньою участю Бога³.

Божественне походження найважливіших засад та принципів релігійного права надає їм найвищого ієрархічного статусу, вони вважаються вічними та незмінними. І навіть норми-правила, видані повноважними церковними особами та інститутами, вважаються такими, що відповідають нормам-принципам, викладеним у священних книгах.

Тож за суб'єктом правотворчості норми церковного права можна розподілити на: а) норми засновника церкви (Бога); б) норми осіб, визнаних церквою повноважними такі норми створювати (Апостоли, а також у православній церкві – Отці церкви, зокрема, тринадцять церковних ієрархів, в католицькій – Римський архієрей); в) норми органів представницької церковної влади – Вселенських чи Помісних соборів, Синодів та ін.; г) норми органів судової церковної влади; г) норми об'єднань християн (монастирів, церковних братств, товариств та ін.); д) норми державних органів; е) звичаєві норми. Щодо звичаєвих норм, наприклад, Кодекс Канонів Східних церков встановлює, що звичай стає правовим лише на підставі затвердження законодавцем, його виразної або принаймні не висловленої згоди. Також канонами цього Кодексу визнано правовий звичай найкращим тлумачем церковного закону⁴.

Другою специфічною рисою церковного законодавства можна визначити наявність канонів як особливих норм та правил, яким церковною владою надано статус універсальності, незмінності. Як зазначає автор одного з сучасних найбільш повних підручників з канонічного права В.Ципін, канони – це основні церковні закони, що становлять фундамент діючого церковного права. Канони являють собою виклад незмінних та вічних, непогіршних основ християнського вчення⁵.

Незважаючи на мінливість діючих в церкві правових норм, продовжує він, незважаючи на те, що певні канони тепер є неприйнятними за своїм прямим змістом, а застосування інших неприпустимо внаслідок сучасних обставин, що радикально змінилися, святі канони незмінно зберігають своє значення критерія церковного законодавства та фундаментальної основи церковної правосвідомості. Канони завжди дають ключ до правильної орієнтації в актуальних проблемах церковного життя⁶.

Отже, зважаючи на виключну значущість зазначених норм, порядок їх скасування чи зміни має таку особливість: біблійні норми та канони давнього походження, наприклад, православної церкви, не можуть бути змінені чи скасовані. Навіть якщо зникають відносини, що ними регулюються, відповідні норми просто не застосовуються, але залишаються у складі визнаних церквою збірників⁷. У канонічному праві католицької церкви скасуванням канону можна вважати невключення його по завершенню кодифікації до нового збірника⁸.

Третьою особливістю церковного законодавства є наявність колегіального законодавчого органу в особі церковних соборів – з'їздів представників від духовенства, ченців, а в православ'ї, – й мирян. Щоправда,

прийняття нових законів під час роботи такого органу відбувається шляхом голосування виключно єпископів як повноважних на це осіб.

Система органів управління у православній церкві побудована таким чином, що очолюють її на всіх рівнях – (місцевому, помісно-церковному та всеправославному) – колегіальні органи – собори. Відповідно до цього і рішення, прийняті на легітимному церковному соборі, наділяються у канонічному праві найвищим авторитетом з-поміж інших канонічних норм того ж рівня. Власне, саме собори як колективний вираз волі всієї церкви та, зрештою, волі Бога і є найголовнішою ланкою канонічної правотворчості; саме вони беззаперечно наділені правом змінювати вже існуючі приписи та постанови, що були прийняті рішенням соборів цієї ж або нижчої ланки, та проводити офіційну систематизацію норм канонічного права⁹. Таке положення у ієрархії суб'єктів канонічної правотворчості соборів підтверджується і приписами «Книги правил» – збірника канонічних норм, що має всецерковне визнання і практичне значення як джерело діючого права. Друге правило VI Вселенського собору забороняє будь-кому (звісно, окрім уповноважених на те органів) змінювати рішення церковних соборів¹⁰.

Четвертою специфічною рисою церковного законодавства можна вважати наявність «нижчого законодавства», яке створюється колегіями місцевих єпископів. До повноважень таких колегій належить, зокрема, затверджувати право церковних об'єднань (монастирів, церковних братств, товариств).

Канонічно-правовий аспект сутності інституту єпископства характеризується унікальним поєднанням в особі ієрарха повноважень нормотворчого, правозастосовного та судового характеру. Свою нормотворчу функцію єпископи реалізують, головним чином, через участь у обговоренні та прийнятті канонічних норм на церковних соборах, загальноцерковних та місцевих, де вони наділені особливим статусом. Повноваження єпископів обмежені рамками церковних догматів та територією, на яку й тільки на яку поширюється їх влада.

У межах же території, підпорядкованої єпископові за посадою, владно-управлінські повноваження його фактично обмежені лише необхідністю дотримуватися у своїй діяльності загальноцерковних канонічних приписів та обов'язкових рішень, що прийняті єпископами колегіально. Кожен єпископ має владу в своїй єпархії.

Щодо права створювати нові, обов'язкові до виконання адресатами, нормативні приписи, змінювати вже існуючі та проводити офіційну систематизацію канонічних норм, то тут повноваження окремого єпископа строго обмежені можливістю особистої нормотворчості лише з питань, які не врегульовані чинним канонічним законодавством, за умови несуперечності створених норм існуючій канонічно-правовій базі.

Таким чином, єпископи як базисна ланка суб'єктів канонічної нормотворчості можуть створювати нові приписи, змінювати існуючі та проводити офіційну систематизацію канонічних норм у разі наступного підтвердження таких дій церковними соборами та сприйняття їх як авторитетних (а отже, обов'язкових до виконання) церковною громадськістю¹¹.

Викнятки з норм загальної дії у церкви мають назву прономій та диспенсацій. У теорії права винятковими нормами визначають такі, що містять виключення із загального правила, усувають дію загальних норм щодо певних суб'єктів. У випадку надання пільги виключення називається прономією або привілеєм. Привілеї можуть бути усними та письмовими. Вони можуть бути надані особі – особисті привілеї, а також церкві чи монастирю – предметні чи місцеві привілеї. Прикладом особистого привілея можна вважати дозвіл певним мирянам будувати домові церкви – церкви поряд з власним будинком.

Також виняткові норми можуть послаблювати чи усувати дію загального закону з виправданої, раціональної причини. У цьому випадку такий дозвіл буде мати назву диспензи, або диспенсації. Прикладом такої норми може бути дозвіл на укладання шлюбу між родичами.

Відступ від суворого виконання норми у діях церковної влади заради користі церковної спільноти у церковному праві має назву принципу ікономії¹².

Як зазначає більшість дослідників церковного права, для того, щоб церковний закон набув сили, необхідна наявність певних умов. Зокрема, закон має бути виданий компетентним законодавчим органом, відповідати біблійним нормам, канонам церкви та найважливішим соборним постановам. Також церковний закон має бути оприлюднений в офіційному церковному виданні. Між прийняттям закону та його оприлюдненням спливає певний термін. Не завжди закон набуває чинності з моменту його опублікування. Інколи в ньому зазначається час його вступу у дію¹³.

Ще однією специфічною рисою церковного законодавства можна вважати наявність «зовнішнього джерела» законів у вигляді державної волі. Тобто, церква визнає чинність законів, виданих повноважними державними органами, в яких визначено її правовий статус у державі, встановлено права й обов'язки релігійних організацій та їх об'єднань. Проте державні органи в Україні не втручаються у віросповідну чи канонічну діяльність, зокрема у зміст віровчень, обрядів, церемоній культу, у канонічну структуру управління церквою, її ієрархією, у внутрішнє самоуправління церкви, в підлеглисть у канонічних та організаційних питаннях релігійним центрам (управлінням), взаємовідносини вищих і нижчих релігійних органів, їхні стосунки з віруючими. Не втручаються також у витрати доходів і пожертвувань від культової діяльності та у навчально-виховну роботу духовних навчальних закладів¹⁴.

Таким чином, з позицій сучасної оцінки розвитку права можна зазначити, що церковне законодавство має певні специфічні риси. По-перше, це наявність норм та правил Біблії, походження і найвищий ієрархічний статус яких пов'язаний з їх божественним походженням. По-друге, у церковному-канонічному праві

існує особливий вид правил – канони, яким церквою надано статус універсальних, незмінних. По-третє, основний обсяг законодавчого матеріалу створюється колегіальним законодавчим органом – Помісними соборами. По-четверте, в церкві існує поняття «нижчого законодавства», яке позначає весь матеріал нормативного характеру, створений колеґіями місцевих єпископів. Виняток з норм загальної дії у церковному праві існує у вигляді прономій та диспенсаций (диспенз). Також особливістю церковного законодавства можна назвати наявність норм зовнішнього походження – державного законодавства, що визначає статус церкви у державі, її діяльність, права та обов'язки.

Отже, вивчення канонічного-церковного права як особливої системи права зумовлене сучасним розвитком правової науки, оскільки цього потребує комплексний підхід до дослідження усіх правових явищ.

¹ Бердников И. С. Краткий курс церковного права – Казань, 1888. – 468 с.; Суворов Н. С. Учебник церковного права. – М., 1912. – 531 с.; Павлов А. С. Курс церковного права. – СПб, 1902. – 384 с.; Горчаков М. И. Церковное право. – СПб, 1909. – 338 с.; Бенешевич В. Н. Древнеславянская кормчая 14 титулов без толкований. – СПб, 1907. – 840 с.; Цытин В. А. Церковное право. Курс лекций. – М.: Из-во МФТИ, 1996. – 442 с.; Місевич С. В. Матеріальні джерела канонічного права. – http://www.theorlaw.chnu.edu.ua/component/content/article/25.html#_ftnref25

² Марченко Н. М. Источники права: Учеб. пособие. – М., 2005. – С. 14–15.

³ Місевич С. В. Матеріальні джерела канонічного права – http://www.theorlaw.chnu.edu.ua/component/content/article/25.html#_ftnref25

⁴ Кодекс Канонів Східних церков. Канони 1507–1509. – Львів, 1995. – С. 426–427.

⁵ Цытин В. А. Церковное право. – <http://www.klikovo.ru/db/book/msg/4204>

⁶ Там само.

⁷ Там само.

⁸ Кодекс Канонів Східних церков. Канони 1507-1509. – Львів, 1995. – С. 43.

⁹ Місевич С. В. Матеріальні джерела канонічного права – http://www.theorlaw.chnu.edu.ua/component/content/article/25.html#_ftnref25

¹⁰ Туркало Я. К. Нарис історії вселенських соборів (325–787). – Брюссель, 1974. – С. 289–290.

¹¹ Місевич С. В. Вказана праця.

¹² Цытин В. А. Церковное право. – <http://www.klikovo.ru/db/book/msg/4204>

¹³ Там само.

¹⁴ Правовий режим церкви в Україні. – <http://textbooks.net.ua/content/view/2496/32/>

Резюме

Волощенко-Вислобокова О. М. Церковне законодавство: природа та особливості.

У статті аналізуються специфічні риси церковного законодавства. Визначено суб'єкти правотворчості у церковному праві. Проаналізовано біблійні норми, церковні канони як специфічні джерела церковного права. Розглянуто значення загальноцерковних та місцевих соборів єпископів для створення церковного законодавства. Зазначено наявність виняткових норм у вигляді прономій та диспенсаций. Виділено присутність у церковному праві «зовнішнього джерела» законів у вигляді державної волі як специфічної риси церковного законодавства.

Ключові слова: церковне законодавство, джерела церковного права, біблійні норми, канони, церковні собори, прономія, диспенсация, державне законодавство щодо церкви.

Резюме

Волощенко-Вислобокова О. Н. Церковное законодательство: природа и особенности.

В статье анализируются специфические черты церковного законодательства. Определены субъекты правотворчества в церковном праве. Проанализированы нормы Библии, церковные каноны как специфические источники церковного права. Рассмотрено значение общецерковных и местных соборов епископов для создания церковного законодательства. Отмечено наличие исключительных норм в виде прономий и диспенсаций. Выделено присутствие в церковном праве «внешнего источника» законов в виде государственной воли как специфической черты церковного законодательства.

Ключевые слова: каноническое право, источники церковного права, нормы Библии, каноны, церковные соборы, прономия, диспенсация, государственное законодательство о церкви.

Summary

Voloshchenko-Vislobokova O. M. Church law: the nature and characteristics.

The article analyzes the specific features of ecclesiastical legislation. The lawmakers were identified in canon law. The Bible rules and the church canons were analyzed as specific sources of canon law. It was reviewed the role of general councils and local bishops councils in the creation of ecclesiastical legislation. It was noted an existence of the exceptional standards like *pronomy* and *dispensatio*. It could be observed the «external source» existence in canon law in the form of state power by way of the specific feature of ecclesiastical legislation.

Key words: canon law, the sources of canon law, the Bible rules, canons, church councils, pronomiya, dispensation, government legislation for church.

Отримано 18.11.2013